

טבילת עזרא כשלא ניתן לטבול במקוה טהרה כשר

שיר שלום יוחנן

הסתפקנו בעדת חברים אודות טבילת עזרא וטבילות לתוספת טהרה בימים אלו, אשר בעקבות וירוס הקורונה נסגרו מקוואות הגברים בארץ ישראל, האם וכיצד יכולים לקיימן בהידור, ואשימה עיני עליו.

מקור, טעמי וגדרי התקנה

מדברי תורה (ויקרא טו טז, דברים כג יא-יב) כניסה לבית המקדש ואכילת תרומה וקדשים אסורה לבעלי קריין, ומתקנת עזרא שיהיו אסורין אף בתפילה ודברי תורה, וכדאיתא בבבא קמא (פב ע"א): "ותיקן טבילה לבעלי קריין", ואמרינן שם (ע"ב) "דאורייתא הוא דכתיב (ויקרא שם) 'ואיש כי תצא ממנו שכבת זרע ורחץ את בשרו במים'. דאורייתא הוא לתרומה וקדשים, אתא הוא תיקן אפילו לדברי תורה". ע"כ. וטעמא דמילתא איתא בברכות (כב ע"א) "בעל קרי שאין לו מים לטבול, קורא קריאת שמע ואינו מברך לא לפניו ולא לאחריה. ואוכל פתו ומברך לאחריה ואינו מברך לפניו, אבל מהרהר בלבו ואינו מוציא בשפתיו, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: בין כך ובין כך מוציא בשפתיו. אמר רב נחמן בר יצחק: עשאן ר' יהודה כהלכות דרך ארץ, דתניא: (דברים ד, ט) והודעתם לבניך ולבני בניך, וכתוב בתריה: יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב. מה להלן באימה וביראה וברתת ובזיע, אף כאן באימה וביראה וברתת ובזיע" ע"כ. ופרש"י (ד"ה מכאן אמרו) "דכל הטמאים מותרים בתורה שאף הם יכולים להיות באימה וברתת אבל בעל קרי אינו אלא מתוך קלות ראש וזחות הדעת", עכ"ל. וטעם אחר איתא בירושלמי (ברכות פ"ג ה"ד) "א"ר יעקב בר אבון כל עצמן לא התקינו את הטבילה הזאת אלא שלא יהו ישראל כתרנגולין הללו משמש מיטתו ועולה ויורד ואוכל", ע"כ.

ותניא בברייתא (ברכות שם): "מכאן אמרו: הזבים והמצורעים ובאין על נדות - מותרים לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים, לשנות במשנה וגמרא ובהלכות ובאגדות, אבל בעלי קריין אסורים; רבי יוסי אומר: שונה הוא ברגליות ובלבד שלא יציע את המשנה; רבי יונתן בן יוסף אומר: מציע הוא את המשנה ואינו מציע את הגמרא; רבי נתן בן אבישלום אומר: אף מציע את הגמרא ובלבד שלא יאמר אזכרות שבו; רבי יוחנן הסנדלר תלמידו של רבי עקיבא משום רבי עקיבא אומר: לא יכנס למדרש כל עיקר, ואמרי לה: לא יכנס לבית המדרש כל עיקר;

רבי יהודה אומר: שונה הוא בהלכות דרך ארץ. מעשה ברבי יהודה שראה קרי והיה מהלך על גב הנהר. אמרו לו תלמידיו: רבינו, שנה לנו פרק אחד בהלכות דרך ארץ! ירד וטבל ושנה להם. אמרו לו: לא כך למדתנו רבינו: שונה הוא בהלכות דרך ארץ? אמר להם: אף על פי שמיקל אני על אחרים, מחמיר אני על עצמי. תניא, רבי יהודה בן בתירא היה אומר: אין דברי תורה מקבלין טומאה. מעשה בתלמיד אחד שהיה מגמגם למעלה מרבי יהודה בן בתירא. אמר ליה: בני, פתח פיך ויאירו דבריך; שאין דברי תורה מקבלין טומאה שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה' מה אש אינו מקבל טומאה אף דברי תורה אינן מקבלין טומאה".

דין טבילת בעל קרי להלכה

ובברכות (שם): "אמר רב נחמן בר יצחק נהוג עלמא כהני תלת סבי: כרבי אלעאי בראשית הגז, כרבי יאשיה בכלאים, כרבי יהודה בן בתירא בדברי תורה... כי אתא זעירי, אמר: בטלוח לטבילותא, ואמרי לה: בטלוח לנטילותא... אמר רבא: נהי דתקן עזרא טבילה, נתינה מי תקן? והאמר מר: עזרא תקן טבילה לבעלי קריין! אלא אמר רבא: עזרא תקן טבילה לבריא המרגיל ארבעים סאה". ע"כ. ופירש"י (כב ע"ב ד"ה אמר רבא) ובה"ג (הל' ברכות ג) דפליג רבא ארב נחמן, והלכתא כרב נחמן (ועי' להרשב"א בחידושי שם דסבר דרבא מודה לרב נחמן, ואמר לה משום דאיכא מאן דמחמיר בה).

וכתב הר"ף (יג ע"ב): איכא מאן דאמר: האי דאמרי, בטלוח לטבילותא - בין לדברי תורה, בין לתפילה. ואיכא מאן דאמר, הני מילי לדברי תורה; אבל לתפילה, צריך טבילה. ולא טבילה דווקא, אלא רחיצה בט' קבין. וכתב רבינו האי גאון זצ"ל: כיוון דגמרא ליכא בהא מילתא, נקוט מנהג כל ישראל, שכל בעלי קריין, אף על פי שאין להם מים, אין מתפללין עד שירחצו. ע"כ. והגם שהשיגו תלמידי רבנו יונה (שם ד"ה כי אתא זעירי) על דברי הר"ף דפירש דברי רב האי ברחיצת ט' קבין דאפשר שכונת "עד שירחצו" היינו במ' סאה [וכן נראית גרסת בעל העיטור (סוף הל' מילה, נד ע"א) בדברי רב האי], מכל מקום במבואר להדיא בתשובה (אוצה"ג סי' קמד) דכוונת רב האי לרחיצה דייקא. וכן הבינו הראב"ד (ע"ד בעל המאור, ברכות יב ע"א ד"ה יצא בדיעבד), רבנו ירוחם (תולדות אדם וחווה ג א), אשכול (מהד' אלבק, הל' בעל קרי, ד"ה והגאון), והרא"ש (פ"ג סימן כא) בדברי רב האי.

גם בספר האורה (א, דין בעל קרי) כתב דנהוג עלמא שבעל קרי רוחץ לתפילה בט' קבין, וז"ל: "והאידינא נהגו עלמא בבעל קרי בתשעה קבין - אבל ברחיצה, בין ביום הכפורים בין בחול, והני מילי לתפילה, דצריך רחיצה בתשעה קבין, אבל

לדברי תורה לא צריך רחיצה, בנהוג עלמא כרבי יהודא בן בתירא". וכן כתב ארחות חיים בשם ר"ש.

ואיכא למידק בדעת הר"ח, דהתוספות (חולין קכב: דה לגבל) מיייתי משמיה דלא בטלה תקנה לתפילה אלא לדברי תורה בלבד, וכן הוא בספר הישר לרבינו תם (סי' שצא), תשובות מהר"ם (פראג סי' רכא), המנהיג (הל' צום כיפור, עב), ופסקי רי"ד (כב ע"א ד"ה תניא) בשמו ובשם רבינו ברוך. אלא דבר"ח על הדף (פסחים מו ע"א) משמע דבעי דבנטילה סגי, וכן באור זרוע (ח"א סי' קיז) כתב משמו דבעינן ט' קבין לתפילה ולא טבילה. ויעיין בשו"ת דברי יציב (אר"ח סי' נה אות ב) שעמד על הדבר. על כל פנים פסקו כן למעשה הרוקח (סי' שכא) ור"י ממרויש בשו"ת מן השמים (סי' ה).

אך למעשה פסקו רוב ככל הראשונים דבטלוה להאי תקנתא בין לדברי תורה ובין לתפילה, כן כתב בה"ג (סי' א ברכות פ"ג) שנהגו להקל גם לתפילה. וכן כתב האגור (סי' קלב) על פי רבנו ישעיה ורבנו יצחק, רשב"א (כב ע"א ד"ה אמר), רבי אברהם אלשבילי (שם ד"ה שהיה), ריטב"א (שם ד"ה שהיה), ומסייע לשיטתייהו הא דאיתא בירושלמי (יומא פ"ח ה"א): "אתי חמי ברחיצה הוא אסור - בתשמיש המטה לא כל שכן? תפתר במקום שאין טובלין, או קודם שהתקין עזרא טבילה לבעלי קריין". ע"כ. גם המהר"ם מרוטנבורג בתשובה הנזכרת (פראג סי' רכא) הכריע דבטלה אפילו לתפילה, וכן ההשלמה (כב. ד"ה אר"ג) והרשב"ץ (כב. ד"ה אר"ג) ע"פ גירסתם בגמרא "נהוג עלמא ... כר' יהודה בן בתירא בטבילה" (ולא כגירסתנו "בדברי תורה", שמותירה מקום להחמיר בתפילה), הרמב"ם (הל' תפילה פ"ד ה"ה והל' ק"ש פ"ד ה"ח), ר' יהודה בן ברכיה (יג: מדפי הרי"ף, ד"ה לטבילותא) בשם דודו ר' זרחיה הלוי, האור זרוע (א קיז) בשם ר' יצחק בר שמואל, פסקי רי"ד (כב. ד"ה תניא), המרדכי (ברכות עג), ריבב"ן (כב. ד"ה אין), הרא"ה (כב. ד"ה כתב), המאירי (כב. ד"ה טבילה), החינוך (מצוה קפ), והטור (אורח חיים פח).

מידת חסידות וטבילה לתוספת טהרה

והנה הגם שלהלכה הכרעת רוב הפוסקים דבטלוה לתקנתא בין לתפילה ובין לדברי תורה, ואין צריך אפילו נתינת ט' קבין, מכל מקום מידת חסידות איכא, וכפי שמוכח מעובדא דרבי יהודה (ברכות כב ע"א) דהיה מחמיר על עצמו אף שהיה מיקל לאחרים. וכן א"ר ינאי (שם, וכע"ז ירו' פ"ג ה"ד): "וכל המחמיר בה מאריכין לו ימיו ושנותיו". והעיד הרמב"ם באיגרותיו (מהד' שילת, עמ' תלז-תלח): "וזו העני

שאמר עלי שאיני רוחך מקרי, שקר הוא! מעידין עלי שמים וארץ שמעולם לא עשיתי זאת אלא מחולי". עכ"ל. וזה אף על פי שפסק להקל.

ואיתא בזוהר הקדוש (ח"א, נה ע"א): "תא חזי האי נעמה אימא דשדין הות, ומסטרה אתיין כל אינון שדין דמתחממן מבני נשא, ונטלי רוח תיאובתא מנייהו וחיכת בהון דעבדי לון בעלי קריין, ובגין דבעל קרי אתי מסטרא דרוח מסאבא, בעי לאסחאה גרמיה לאתדכאה מניה" וכו'. ע"כ. ומי לא יקפיד לטהר עצמו מרוח רעה זו אף שלא מדינא. ובש"ת מן השמים (סי' ה'): "ועבדתם את ה' אלקיכם זו תפילה, ואפשר טמא ומקריב קרבן... ודבר זה גורם אורך גלות כי אם היתה תפילת ישראל כתיקונה היה כבר נשמע תפילתם זה ימים רבים" וכו' ע"ש.

גם האר"י ז"ל הפליא בשבחה של הטבילה, וז"ל מהרח"ו בשער המצוות (כי תצא): "ענין הטבילה הנזכרת בגמרא (ברכות כב) לבעל קרי או למשמש מטתו. ראיתי למורי ז"ל מקפיד בכל כחו ונזהר לקיימה... ואחד מן החברים העיד לי בשם מורי ז"ל ששמע ממנו שאין דבר מועיל כל כך להשגת האדם בידיעה הזאת כמו בהיותו נזהר להיות תמיד טהור מטומאת קרי ושכבת זרע על ידי הטבילה". ע"כ. ועוד איתא בשער רוח הקודש (דף ד' ד"ה ובענין טומאה קרי) וז"ל: "א"ל מורי ז"ל כי כל אותו היום מתגלה אותה הטומאה וניכרת במצחו אף אם טבל אלא שהוא גלוי דבר מועט אבל אם לא טבל הוא נגלה שם תמיד כל זמן שלא טבל עכ"ל. והחיד"א (צפורן שמיר סי' ז' אות ק"ד) כתב דמסורת היא שהרואה קרי וטובל ביום ההוא דוקא ומתודה כראוי נמחה המזיק של קרי עכ"ל. וכתב בכף החיים (סי' עו אות כא) "וע"כ נוהגים יראי ה' לטבול לקריין ביום ההוא ואם אפשר להם טובלין קודם התפלה כדי למחות המזיק ולהתפלל בטהרה. ועוד יש חסידים ואנשי מעשה שנוהגים לטבול אפי' לתשה"מ ביום ההוא כדי להתפלל וללמוד בקדושה ובטהרה וזה מנהג יפה הוא שאין למעלה הימנו כדי שתעלה תפלתם ותורתם למעלה בקדושה ובטהרה ועליהם תבא ברכת טוב". עכ"ל.

ובספר מאור ושמש (פרשת אמור) כתב וז"ל: "ובזמנים הקודמים שהיה דְבַר ה' יְקַר בַּיָּמִים הֵהָם ולא היו יודעים מיראת הרוממות כלל, זאת היה מחמת שהיו לומדים תורה ולא נזהרו בטבילה זו. והכת שבתני צבי ימח שמם שהיו אז בימים ההם, ומזה נעשו אפיקורסים - שלמדו ספרי קבלה בטומאת הגוף. והיה העולם שָׁמֵם עד שבאו שני המאורות הגדולים לעולם, הבעל שם טוב הקדוש, ואדמו"ר הרב רבינו אלימלך נשמתם בגנזי מרומים, והם פָּתְחוּ שְׁעַר לֵה' צְדִיקִים יְבֹאוּ בוֹ, שלא יהרהר אדם שום הרהור תורה עד שיטבול עצמו לקרי, שחכמי הגמרא לא בטלוהו אלא מפני שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בה, אבל אותן האנשים

הרוצים להשיג גופי התורה ומצות - צריכין להיות נזהר מאד בטבילה זו. ועוד זאת אנו למידין מסמיכת הכתובים והודעתם לבניך ולבני בניך וסמך ליה יום אשר עמדת וגו', שזאת גם כן בלתי אפשר - ללמוד לתלמידים ולהכניס בלבם יראת ה', אם אינו נזהר בטבילה זו".

ומוהר"ן מברסלב בכמה וכמה מקומות האריך בשבח הטבילה, וכתב (ספר המידות ערך יראה), שעל ידי טבילה במקוה, בא האדם לידי יראת שמים, ורמוז לדבר "נותן באוצרות תהומות יראו מה' כל הארץ", ופירש רש"י, באוצרות תהומות תחת הארץ, שעל ידי המקוה שהוא תחת הארץ, יראו מה' כל הארץ, כלומר יזכו ליראה.

וז"ל הר"ר מנשה קליין בשו"ת משנה הלכות (חלק י"ב סימן שי"ח): "וגדולה מזו כתבו דבעל תשובה נמי צריך טבילה, והיינו כל בעל תשובה, אפילו לא באה לו טומאה זו. ובאמת מהאי טעמא נהגו חסידים ואנשי מעשה לטבול בכל יום, על פי מה שאמרו "שוב יום אחד לפני מיתתך"... אם כן בכל יום חייב אדם לשוב בתשובה, והשב בתשובה צריך טבילה במקוה". עכ"ל. ואכן מנהג חסידים ואנשי מעשה לטבול בכל יום חוק ולא יעבור, ויש בזה מעליותא גם משום הכון, ומצאתי בספר מנהג ישראל תורה (או"ח ח"א ע' קעו) שכתב משם משמרת שלום ראייה לדבר על פי הגמרא ברכות (טו ע"א), "א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל הנפנה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא ק"ש ומתפלל מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח וכו', א"ל רבא לא סבר לה מר כאילו טבל" וכו', הרי דבטבילה יש מעליותא קודם התפלה, ושכן כתב בספר דברי תורה (ח"ג אות כ).

ואכן כמה וכמה מן הפוסקים אשר מעיקר הדין כתבו דבטלוח לטבילותה, כתבו דמכל מקום ראוי ונכון להקפיד בדבר, יעויין בתלמידי רבינו יונה (יג ע"ב לסדר הר"ף, ד"ה כי אתא זעירי), המאירי (כב. ד"ה טבילה) וספר החינוך (מצוה קפ). וז"ל כף החיים (סי' פ"ח אות ה בסופה) "טוב ונכון שבכל מקום ומקום יכינו להם מקוה מים חמין כדי שיוכל כל אדם לטבול בו לתשמישו ולקרוי ועל ידי זה יהיו כולם טהורים ותעלה תורתם ותפלתם בקדושה תמיד". עכ"ל.

טבילה במים שאובים

כתב הרמב"ם (מקוואות פ"ד ה"א) "דין תורה שכל מים מכונסין טובלין בהן שנאמר מקוה מים מכל מקום, והוא שיהיה בהן כדי להעלות בהן כדי טבילה לכל גוף האדם בבת אחת, שיערו חכמים אמה על אמה ברום שלש אמות, ושיעור זה הוא מחזיק מ' סאה מים, בין שאובין בין שאינן שאובין". ע"כ. וחזינן בסוגיין

(ברכות כב ע"א) דלא העמידו דין הטובל לקרוי משום תקנת עזרא כדין תורה, דשרי בה נתינת ט' קבין לחולה לאנסו. ושם: "אמר רבי ינאי: שמעתי שמקילין בה ושמעתי שמחמירין בה, וכל המחמיר בה על עצמו מאריכין לו ימיו ושנותיו". ע"כ. ופירש"י: "שמקילין בה - במרחצאות, או בנתינת תשעה קבין. שמחמירין בה - בארבעים סאה". ע"כ. והיינו דהקלו בה בשאובין, וכדמוכח מלשון הגמרא שם: "א"ר הונא מפני מה אתם מזלזלין בטבילה זו? אי משום צינה, אפשר במרחצאות. אמר ליה רב חסדא: וכי יש טבילה בחמין? אמר ליה: רב אדא בר אהבה קאי כוותך". ע"כ. ובתענית (יג ע"א): טבילה בחמין מי איכא? שאובין נינהו. וכן משמע מפירוש רש"י (ד"ה קאי כוותך) דחמין היינו שאובין. וכן מפורש במסכת מקוואות (פ"ח מ"א): מקוואות העמים שבחוצה לארץ כשרים לבעלי קריין אפילו נתמלאו בקילון. ופירשו ר"ש ורמב"ם בפירוש המשנה על אתר דהיינו לתקנת עזרא ולא לדיני טומאה וטהרה.

עוד בברכות שם (כב ע"ב, וכע"ז כבר בתוספתא ברכות פ"ב ה"ב): "תנו רבנן: בעל קרי שנתנו עליו תשעה קבין מים - טהור; במה דברים אמורים - לעצמו, אבל לאחרים - ארבעים סאה; רבי יהודה אומר: ארבעים סאה מכל מקום. רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי ורבי אלעזר ורבי יוסי ברבי חנינא... חד אמר: הא דאמר רבי יהודה ארבעים סאה מכל מקום - לא שנו אלא בקרקע, אבל בכלים - לא; וחד אמר: אפילו בכלים נמי. בשלמא למאן דאמר אפילו בכלים - היינו דקתני: רבי יהודה אומר ארבעים סאה מכל מקום. אלא למאן דאמר בקרקע אין, בכלים לא - מכל מקום לאתווי מאי? לאתווי מים שאובין". ולכאורה קשה הא דאסרו רב חסדא וראב"א טבילה בחמין, והא פליגי אמתניתין. וכבר התקשה בזה הפרי חדש (או"ח פח ד"ה ואיכא) ומפרק ליה על פי התוספתא (מקוואות פ"ו ה"א) דמשמע דרבי יוסי פליג אדרבי יהודה ופוסל בשאובין, והני אמוראי סבירא ליה כוותיה. ויעויין שם מה שהוסיף בזה.

ואיכא למידק בדעת הרמב"ם, דכתב (ברכות פ"ו ה"ה): "כל הצריך נטילת ידים והטביל ידיו במי מקוה אינו צריך דבר אחר, ואם הטבילין במים שאין בהם שיעור מקוה או במים שאובין שבקרקע לא עשה כלום שאין המים שאובין מטהרין את הידים אלא בנטילה". ע"כ. וכתב הראב"ד שם: "זה אינו מחוור שהרי בעלי קריין טובלין בהן אף על פי שהן שאובין אם יש בהן ארבעים סאה בקרקע", עכ"ל. וביאר הלחם משנה דכיון דהך טבילת ידים הוי מדרבנן - לא עדיף מטבילה שתיקנו לבעל קרי לדברי תורה שהיא מדרבנן, ובסוגיין דברכות משמע דעל כל פנים שרי בשאובין. וסיים שם דטפי עדיף לפסוק כרבנן, והיינו דלדבריו הרמב"ם

אוסר טבילת עזרא בשאובין. וכבר העירו על דבריו במרכבת משנה ורבי רפאל הלוי מאיזמיר בס' קול בן לוי על אתר, ועיין שלטי גיבורים (סי' קנט אות יז), ובש"ת עמודי אש (סי' ג אות יב). ובעולת תמיד (שם אות כ) ביאר דהראב"ד סבירא ליה כיון דמידי דרבנן הוא הקילו כמו שהקילו לטבול בהם בעלי קריין. ע"כ. ומשמע מדבריו דהרמב"ם סבר הכי על כל פנים לבעלי קריין. ובפירוש המשנה דמקוואות שם (פ"ח מ"א) מבואר להדיא דסבירא ליה דמים שאובין כשרים לבעלי קריין, וכפי שציין רבי אליקים גאטיניו בספר יצחק ירנן על הרמב"ם שם, ורבי רפאל שפירא אב"ד וואלוז'ין בספרו תורת רפאל (הל' שבת סי' טז ד"ה והנה הרמב"ם), וכתב דאין לומר דבחיבורו הדר ביה וסבירא ליה דבעל קרי אינו טובל בשאובין ומשום הכי סבירא ליה דגם ידים אין טובלין בהם, דהא גם בפירוש המשנה בריש ידים בהקדמתו שם סבירא ליה דאין טובלים ידים במים שאובין ע"ש. ומוכח דהרמב"ם ז"ל סבירא ליה דטבילת ידים חמירא מטבילת בעל קרי וכו' ע"ש.

ובמגדל עוז ציין למקור דברי הרמב"ם, דמיוסדים הם על דברי הגמרא (חולין קז ע"א) וז"ל: "אמר רב פפא: האי אריתא דדלאי - אין נוטלין ממנו לידיים דלא אתו מכח גברא, ואי מיקרב לגבי דולא דקאתו מכח גברא - נוטלין ממנו לידיים, ואי בזיע דולא בכונס משקה, מילף לייפי - ומטביל בה את הידיים". ע"כ. וגם הגר"א כתב דזה מסייע להרמב"ם, וכתב דיש לומר דלהראב"ד מיירי התם בכלי המחובר לקרקע, וכמה דכתיב (ברכות כב ע"ב) "בקרקע אין בכלים לא".

ולמעשה הסכימו האחרונים להקל בדבר, כן כתב הבית יוסף (או"ח פח ד"ה והוי), מנחת חינוך (מצוה קפ), הפרי חדש (שם ד"ה ולענין הלכה), מגן אברהם (שם א), באר היטב (שם א), אליה רבה (סק"ב), פרי מגדים (משבצות זהב א ד"ה וכן), מחצית השקל (ד"ה ומ' סאה), שו"ע הגר"ז (סי"ס א'), שערי תשובה (שם א), שו"ת תורה לשמה (שעה), ערוך השולחן (סק"ג), משנה ברורה (שם ד), שו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' סד), תשובות והנהגות (ח"א סי' קכ"ג). ר' עקיבא איגר (סי' פח), מגן אברהם (סי' תרו"ו סק"ט), מגן גיבורים (אלף המגן סימן פח), כף החיים סופר (סי' פח אות ה).

טבילה בכלים

בטור יר"ד (סי' רא סע' ו) כתב גבי נידה דאין טובלים בכלים, וכן פסק מרן בשולחן ערוך. ובבית יוסף כתב דזה על פי המבואר במסכת מקוואות (פ"ד מ"ה) "השוקת שבסלע... אינה פוסלת את המקוה. היתה כלי וחברה בסיד... פוסלת את המקוה". ויש לעיין האם פסול כלים מדאורייתא או מדרבנן.

מלשון הרמב"ם בפירוש המשנה (מקוואות פ"ח מ"א) שהובאה לעיל, משמע דמקוה מים אפילו בכלי. וכן כתב בשו"ת זכר יצחק מפוניבז' (ח"א סי' ס) וכתב עוד להוכיח מסוגיין דברכות (כב ע"א) ע"פ דעת ר"י במ"א (כו ע"א), ויעויין שם. אולם בביאור הגר"א על השו"ע הביא דבתורת כהנים דריש לה מפסוק (ויקרא פ' יא פס' י) "אך מעין ובור מקוה מים יהיה טהור". וז"ל המדרש (פרשה ט פרק י): "אילו אמר מקוה מים יהיה טהור - יכול אפילו מילא בכתפו ועשה מקוה בתחילה יהיה טהור? תלמוד לומר מעין, מה מעין בידי שמים אף מקוה בידי שמים. אי מה מעין שאין בו תפיסת ידי אדם אף מקוה שאין בו תפיסת ידי אדם יצא המניח קנקנים בראש הגג לנגבן ונתמלאו מים, תלמוד לומר בור. אי בור יכול אף בור שבספינה יהא טהור? תלמוד לומר מעין, מה מעין שעיקרו בקרקע, אף מקוה שעיקרו בקרקע. או, מה מעין מטהר בכל שהו - אף מקוה מטהר בכל שהוא תלמוד לומר אך מעין, המעין מטהר בכל שהוא והמקוה בארבעים סאה". ע"כ. ולכאורה משמע דפסול כלים ושאוּבין מדאורייתא, אלא דכתבו התוספות בפסחים (יז ע"ב) אהא דאמר רב פפא: הא דאמרת בקרקע טהורין - לא שנו אלא מים, אבל דם לא. ומים נמי לא אמרן, אלא דהוי רביעית דחזי להטביל ביה מחטין וצינורות, אבל לא הוי רביעית טמאין. וז"ל שם (ד"ה אלא דהוי): "מכאן אומר ר"י שיש לדקדק דמקוה שכולו שאוב אינו פסול אלא מדרבנן דמשקין בית מטבחיא שהן דכן על כרחך הן שאובין מדמפליג בין דם למים ולא מפליג בין שאובין למחוברין ואמר דחזי להטביל בהו מחטין וצינורות ועוד תניא בתוספתא דמסכת מקוואות (פ"ב) מקוה שהניחו ריקן ומצאו מלא כשר והיינו משום דספיקא דרבנן לקולא, וריקן נמי משמע שלא היה בו כלום מדלא קאמר שהניחו חסר. והא דתניא בת"כ: "אך מעין ובור, יכול אפילו מלא בכתף? תלמוד לומר מעין, מה מעין בידי שמים אף מקוה בידי שמים" - צ"ל דאסמכתא בעלמא הוא. ואם תאמר כיון דכולו שאוב כשר מדאורייתא - אמאי גזרו רבנן בשאיבה כלל? ויש לומר דגזרו שאיבה אטו דילמא אתי לאטבולי במנא דבתוך הכלי ודאי אסור לטבול מדאורייתא" וכו'. ע"כ. ולכאורה על פי דבריהם דדברי התורת כהנים אסמכתא בעלמא לא ברור מהיכן למדו דפסול כלים מדאורייתא. ודוחק לומר דרק הרישא בדרשת התורת כהנים הוי אסמכתא בעלמא.

ומן המשנה מסכת מקוואות הנזכרת (פ"ח מ"א) יש לדייק קצת דטבילה בכלים לא מהני, שהיה לו לומר לשון שיש בה הרבותא הגדולה יותר. ומכל מקום אין זה מוכרח כל כך, דאגב דמתני דיני מקוואות שכשרותם אינה ידועה, משני לן דאף שידוע לו שנתמלאו בקילון כשרים לבעלי קריין. ועוד יש לומר כדברי הנחל

אשכול על הראב"ד (ה"ד לקמן), דדיבר התנא בהווה, דלא שכיח כלי שיכול לטבול בו כל גופו. עוד יש לומר על פי מה שכתבנו לעיל דפליגי אמוראי בהא דאמר רבי יהודה ארבעים סאה מכל מקום, דחד אמר - לא שנו אלא בקרקע, אבל בכלים - לא; וחד אמר: אפילו בכלים נמי. ומוכח דאין הכרח מן המשנה במקוואות, דאם לא כן תקשי למאן דאמר בכלים נמי.

ובסוגיין (ברכות כב ע"א): "רבי זירא הוה יתיב באגנא דמיא בי מסותא. אמר ליה לשמעיה: זיל ואייתי לי תשעה קבין ושדי עלואי. אמר ליה רבי חייא בר אבא: למה ליה למר כולי האי? והא יתיב בגווייהו! אמר ליה: כארבעים סאה; מה ארבעים סאה בטבילה ולא בנתינה אף תשעה קבין בנתינה ולא בטבילה". ע"כ. ועל פי האמור לעיל צריך ביאור, מה לי דיתבי בגווייהו, והא יתיב באגנא. ותו מה דמפרק ליה, עד דאתית להכי דבעינן מ' סאה, מפסלי משום דהוי בכלי. אלא צריך לומר דסבירא ליה דשרי טבילת בעלי קריין בכלי, ומשום דלא היה בהם שיעור מ' סאה אלא ט' קבין לא הועילו כי אם בנתינה. שו"ר את שפירש רבי יעקב נחמני בספר לקח יעקב על מסכת ברכות, דהיה יושב באגנא שיש בה ט' קבין. ולכאורה קשה כיצד היה טובל כל גופו בט' קבין בלבד כדברי רבי חייא, דזה לא יתכן כלל. ויש לומר דהיה זה שיעור יתר על ט' קבין באופן שיכול לטבול בו כל גופו אך לא היה בו שיעור מ' סאה. וכן נראה שהבין רבי יצחק אייזיק ליעבעס אב"ד גריידינג בשו"ת בית אב"י (ח"ד י"ד סי' קכה אות ו). שוב נדברתי בזה עם ידיד נפשי הגאון הרב דביר טל שליט"א, ואמר לי דיש לפרש כוונת הגמרא כך, דרבי חייא בר אבא אמר לרבי זירא, למה ליה למר כולי האי - להביא ט' קבין וליתנם עליו, והרי יושב בט' קבין [או יותר], ויכול לטבול בהם או לרחוץ בהם כל גופו, ויעלו לו כט' קבין. ועל זה השיב רבי זירא דט' קבין מועילים בנתינה בלבד ולא בטבילה בהם, ודברי פי חכם חן.

נחלקו הפוסקים בדעת הראב"ד על פי הגהתו הנזכרת לרמב"ם (ברכות פ"ו ה"ה), וז"ל הלחם משנה: "ונראה שהראב"ד פסק כמ"ד דמכל מקום אתי לרבוויי מים שאובים, ומפני כך כתב אם יש בהם מים ארבעים סאה בקרקע, כלומר ולא בכלים, זאת נראה כוונתו ז"ל". ע"כ. גם ר' עקיבא איגר בגליון הרמב"ם שלו הסכים לדברי הלחם משנה, וכפי שכתב בהגהותיו לשו"ע (סי' פח אות א). וכ"כ הגר"א, דדעת הראב"ד להתיר בשאובין בקרקע בלבד. אולם במרכבת המשנה כתב דאין הכרע לומר שכן דעת הראב"ד, דיש לומר דמלתא דפסיקא נקיט דלכו"ע מים שאובים שבקרקע כשרים, וכ"כ בשו"ת דברי יששכר (או"ח סי' ה),

וכעין זה כתב בספר נחל אשכול שעל האשכול (הל' תפילה סוף פ"א), שדבר הראב"ד בהווה, שלא שכיח כלי גדול לטבילת כל גופו.

והנה הבית יוסף בסימן פח קרא שמיט"ה לדברי הראב"ד, וזכר להם רק בסימן קנ"ט בדיני נטילת ידים, וגם למעשה כתב להקל בזה, וז"ל (סי' פח ד"ה והוי יודע): "ר' יהודה אומר ארבעים סאה מכל מקום. ואיפליגו אמוראי במילתיה דרבי יהודה, חד אמר לא שנו אלא בקרקע אבל בכלים לא, וחד אמר אפילו בכלים נמי. ופריך בגמרא בשלמא למאן דאמר אפילו בכלים היינו דקתני רבי יהודה אומר מ' סאה מכל מקום. אלא למאן דאמר בקרקע אין בכלים לא, מכל מקום – לאתויי מאי? לאתויי מים שאובים. אלמא דלכולי עלמא מים שאובים כשרים, אלא דמר מכשיר אפילו לטבול בעודם בכלי. ומר סבר שאע"פ שהן שאובין בעינן מיהא שיהיו בקרקע כעין טבילה וכו'. ומסיים שם: וכיון דמידי דתקנתא דרבנן הוא - נקטינן לקולא". ע"כ.

אלא שלמעין בנושאי כלים על שו"ע, עיניו תחזינה מישרים דאף שהדעת נוטה להקל, נטו רבים לחומרא, וז"ל המגן אברהם (או"ח סי' תרו אות ט): "מ' סאה מים שאובים בקרקע טובלין בו אבל לא בכלי", ע"כ. וציין להבית יוסף בסימן פח, ובסימן קנט בשם הראב"ד. ולאור מה שכתבנו לעיל לכאורה לא ברור, דבסימן פח העלה להקל, ובסימן קנט מיירי בנטילת ידים דווקא. ואכן בשו"ת בית אב"י בתשובה הנזכרת כתב דלכאורה יש לילך בזה לקולא, אך לא מלאו ליבו לחלוק על דברי המג"א.

גם הגרע"א בהגהת השו"ע (סי' פח ד"ה ומ' סאה) ציין לדברי המג"א בסימן תרו, ותמה על דבריו הגאון בעל שו"ת דברי יששכר בתשובה הנזכרת (או"ח סי' ה), משום דהוי פלוגתא דאמוראי חד אמר בקרקע אבל לא בכלים וחד אמר אפילו בכלים, והא בדרבנן אזלינן בתר המיקל, ולמה נחמיר בזה. וגם כן כתב כדברינו לעיל בעובדא דרבי זירא דמשמע שטבילה בכלים שרי. גם הביא את גרסת השיטה מקובצת בגמרא, דא"ל ר' הונא לרבנן רבותי מפני מה אתם מזלזלים וכו' אפשר במרחצאות, א"ל רב חסדא וכי יש טבילה בחמין, וגרסת השיטה מקובצת וכי יש טבילה בכלים, דהיינו דמרחצאות משמע ליה בכלים, אלמא דדעתו של רב הונא היא דאפילו בכלים כשר, וכללא הוא רב הונא ורב חסדא הלכה כרב הונא דאין הלכה כתלמיד במקום רב כדאיתא ברי"ף שבת פ' כל כתבי ופ' מפנין עכת"ד. ובאמת כגרסת השיטה מקובצת מצאתי בכמה כתבי יד מן התלמוד, מהם מינכן, ופריס, ושכן כתב בדקדוקי סופרים, והוסיף שכן משמע מרש"י (ד"ה קאי כוותך).

אלא שגם דעת הרב חיי אדם בהלכות ערב יוה"כ (כלל קמד אות ז) להחמיר, וכ"כ המשנה ברורה (סק"ד) לפסול טבילה בכלי על פי דברי הגרע"א (שעה"צ סק"ב), וכ"כ אליה רבה (פח סק"ב), פרי מגדים (משבצות זהב א ד"ה וכן, אך מן הט"ז סק"א יש לדייק קצת להפך), מחצית השקל (ד"ה ומ' סאה), שו"ע הגר"ז (ס"ח א), מגן גיבורים (אלף המגן אות ה, ושל"ג אות א), ועיין בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' ס"ד), שלא הניח קולמוסו מלהכריח דדעת הראב"ד להחמיר, וכתב (אות ב) דזה מוכרח מדברי השו"ע (סי' קנט), שפסל בסעיף ז טבילת ידים בכלי שבקרקע (וכפי שציין לזה המג"א ס"ק כח), ובסעיף טז כתב: ארבעים סאה מים שאובים שבקרקע להרמב"ם אין מטבילין בהם את הידים ולהראב"ד מטבילין. והרי להדיא דסובר מרן השו"ע בדעת הראב"ד להחמיר.

אלא דמרון עצמו בכסף משנה (ד"ה ומ"ש רבינו) כתב דאין היקש הראב"ד מפ"ח דמקוואות לדין נטילת ידים מוכרח, משום דאין שאר טמאים טובלים בהם, וכיון שלא זכר לדברי הראב"ד כי אם בהלכות נטילת ידים משמע דסבירא ליה דאין ללמוד מזה לזה, ואף שפסולים לנטילה כשרים לטבילה.

שו"ר בדברי המנחת יצחק הנ"ל דעה מחודשת בדין זה, והיא דעת רבנו יואל, הו"ד בהלכות מקוואות למרדכי (שבועות רמז תשמה) וז"ל: "כתב רבינו יואל הלוי מעשה בא לפני ונשאלתי על אמת המים אם יכלו להמשיכה דרך חריץ בקרקע למרחוק אל גיגית גדולה מחזקת יותר ממ' סאה ולשקע הגיגית בקרקע ולטבול בתוך הגיגית והייתי דן לאיסור משום מים שאובין" וכו' יעו"ש. וכתב בלחם ושמלה (שמלה סי' רא ס"ק כג) שכן היא דעת רש"י (חגיגה כא ע"ב ד"ה בכלי, נזיר לח ע"א ד"ה דבטלוהו רבנן) דנראה מלשונו שלא קפיד על טבילת מחטין וצינוריות בכלים כי אם משום מיעוט מים שבהם. והקשה המנחת יצחק דאם אין פיסול בכלים כי אם מדין שאובין, במה נחלקו בברכות שם לענין טבילת בעל קרי, והלא היינו הך, ונשאר בצע"ג.

והנה אף שסתימת רוב האחרונים להחמיר, משתיקת הפרי חדש (או"ח סי' פח ד"ה ולענין הלכה) נראה לדייק דשרי אף בכלי. וכן נראה דעת כף החיים שהעתיק לשון הבית יוסף והשמיט לדברי המגן אברהם ושאר מפרשים הפוסלים טבילה בכלי. ולכן הנלע"ד דמעיקר הדין יש להקל בזה.

שו"ר את דברי רבי אברהם הורביץ בספר עמק ברכה (סי' ס"ה הו"ד בשל"ה מס' יומא פרק נר מצוה, עמוד התשובה אות יד) וז"ל: "מהר"ל מביא ראייה בהלכות [ערב] יום כפורים (סי' ג), דטבילת ערב יום כפורים משום תשובה היא. והא דאשכחן דמהר"ם היה נוהג לשפוך תשעה קבין על ראשו, משום שהוא סובר הטעם,

דמשום טהרה היא. אבל מי שסובר דטבילת ערב יום כפורים משום תשובה היא, אינו יוצא בתשעה קבין, 'אך מעין ובור מקוה מים יהיה טהור'. ובספר תניא כתב גם כן בהלכות תשובה (סימן ע"ב) שטבילת ערב יום כפורים משום תשובה היא". ע"כ. ונמצא חידוש מופלג דטבילה לתשובה חמורה בזה מטבילה לטהרה. ומה שכתב בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' ס"ד) להוכיח מזה דגם מים שאובין פסולים לתשובה, זה לא ראינו בדבריו, ולא קרב זה אל זה, דשאובין הוי מים מכונסים הכשרים מדאורייתא, ושפיר מקרי מקוה מים.

העולה מכל האמור

א. עזרא תקן טבילה לבעל קרי לתפילה ולדברי תורה. ושני טעמים נתנו בדבר: הא' שלא ילמדו ויתפללו מתוך קלות ראש, והב' שלא יהיו תלמידי חכמים מצויין אצל נשותיהן כתרנגולין. ב. חז"ל ביטלו תקנה זו, ונחלקו הראשונים האם בטלוח בין לדברי תורה ובין לתפילה או רק לדברי תורה, אך לתפילה תקנה במקומה עומדת. ומסקנת רוב הראשונים, וכן המנהג פשוט דתקנת עזרא בטלה אף לתפילה. ג. אף שבטלה התקנה מעיקר הדין, מכל מקום מידת חסידות איכא, ובפרט לתפילה. ד. הסכמת האחרונים דטבילה לבעל קרי בשאובין שרי ואפילו לכתחילה. ה. אך בנוגע לטבילה בכלים דעת רבים מן האחרונים להחמיר. אולם מכיון דעיקר התקנה הינה דין דרבנן, ספקא דרבנן לקולא, ומעיקר הדין יש להקל. ו. יש מי שכתב דיש מקום להקל דווקא לטהרה מקרי, אך הטובל לתשובה יש לו לטבול במקוה כשר.